

УДК 069.51(044)“1941”+069.8-047.24“2018”

© Світлана ДЕМЧЕНКО

НАУКОВО-ГУМАНІТАРНИЙ МУЗЕЙНИЙ ПРОЕКТ «УВАГА! ПОШУК! НЕПРОЧИТАНІ ЛИСТИ 1941-го...». ПІДСУМКИ 2018 РОКУ

Підбито підсумки гуманітарного проекту Національного музею історії України у Другій світовій війні «Непрочитані листи 1941-го...» за 2018 р. Досліджено долі авторів листів, відтворено шляхи пошуку родин адресантів та адресатів. Проаналізовано матеріали, які поповнили фондову колекцію музею та стануть джерелом для подальшого дослідження історії війни.

Ключові слова: Друга світова війна, німецько-радянська війна, Національний музей історії України у Другій світовій війні, музейний проект, непрочитані листи, пошук, музейна колекція.

У безцінному за тематикою та різноманітному за типами музейних предметів фондовому зібранні Національного музею історії України у Другій світовій війні особливе місце належить листам воєнного часу. Фронтвий епістолярій Меморіалу налічує майже 10 тис. листів, серед яких – унікальна колекція «Непрочитані листи 1941-го...». Ця кореспонденція була зібрана в Кам'янці-Подільському й відправлена до поштового музею в м. Відень (Австрія). Завдяки реституційним процесам майже через 70 років колекція повернулася в Україну. І тоді науковці музею, розуміючи її цінність, активно взялися за вивчення, систематизацію та пошук родин адресантів та адресатів. Варто зазначити, що процес дослідження був нелегким, оскільки адреси були написані нерозбірливо, багато географічних найменувань зникло з карт, у більшості листів траплялися діалектизми, значна частина епістол написана різними мовами: українською, російською, мовами народів колишнього Радянського Союзу, ідиш.

Листи з колекції надійшли до музею в «первісному» вигляді: зшиті нитками, заклеєні вишневим клеєм, скріплені металевими скобами... Не всі автори вказали прізвища та імена. На переважній більшості конвертів зазначені лише номери поштових скриньок (їх понад 50). Науковці Меморіалу провели копітку роботи з розшифрування умовних військово-поштових символів, установавання військової частини, її бойового шляху, що допомогло відтворити фронтві долі авторів листів [30, 33].

На прохання наукового колективу до пошуку родин адресантів й адресатів долучилося сотні небайдужих людей: волонтерів, пошуковців, представників органів влади та ЗМІ. Географія вручень фронтних вісточок досить широка: від України до близького і далекого зарубіжжя. Реставратори музею виготовляють ідентичні копії листів – підбирають папір, чорнило, почерк. Усі оригінали зберігаються в музеї, а муляжі співробітники вручають рідним особисто під час відряджень чи надсилають поштою. У процесі роботи музейники збирають біографічні відомості про авторів листів, просять рідних передати до музею фото, документи, речі, які збереглися в сім'ях. Зібрані комплекси стали основою виставок «Непрочитані листи 1941-го» (2010), «Голоси з минулого» (2011) та міжнародного виставкового проекту «Червоні листи 1941-го», зреалізованого спільно з музеєм «Берлін-Карлсхорст» (2016).

У процесі пошуково-дослідницької роботи колектив Меморіалу в 2012 р. підготував наукове видання «Непрочитані листи 1941-го...: дослідження, документи, свідчення».

Упродовж дев'ятого року дії проекту співробітникам музею удалося розшукати родичів авторів листів у Києві та Сумах, на Хмельниччині й Харківщині, на Дніпропетровщині й Херсонщині, у США, Ізраїлі й Португалії, а також у Росії та Білорусі.

Здавалося б, почути голос рідної людини, яка впродовж 77 років вважалася зниклою безвісти, й отримати від неї вісточку з минулого – немає шансів. Для киянина Бориса Єлевова неочікуваною і зворушливою стала інформація про долю батька, який не повернувся з війни, а також його фронтний лист, написаний 3 липня 1941 р. У кожному рядку цього коротенького повідомлення звучить тривога і турбота про рідних: «... Дорога Сонечко, я дуже хвилююся за вас. Що там відбувається в Києві? Я тепер бачу, що ці звірі здатні на все. Сьогодні я знову був у справах у Кам'янці і знову потрапив під бомбардування. Ти знаєш, дитинко, мені здається, що я повинен жити сто років після того, що було сьогодні! Жах! Кров і шматки м'яса. Так хотілося б отримати від тебе хоч пару слів. Будемо живі, дитинко, як-небудь спішемося. Будьте здорові, мої рідні. Міцно цілую тебе і дитину...» [13]. Софія Давидівна не читала цих рядків, однак настанову чоловіка виконала, евакуюючись із семирічним Борисом у Куйбишев (нині м. Самара, РФ). На цьому листування обірвавсь. Десятки років у родині єдиною вісткою про Георгія Миколайовича була похоронка зі словами «зник безвісти».

Перед врученням листа науковці музею з'ясували, що технік-інтендант 3 рангу Георгій Миколайович Єлевов, начальник аптеки 396-го медико-санітарного батальйону 240-ї стрілецької дивізії 3-ї армії Брянського фронту, 26 травня 1942 р. потрапив у полон поблизу населеного пункту Лозовенька Балаклійського району на Харківщині. Далі був складний шлях етапування. Спочатку Дніпропетровський штаб № 348. Через два місяці полоненого воїна перевели в офлаг «Норд 365» м. Володимир-Волинський, де він отримав «прописку» на два роки. Тут йому присвоїли номер, зняли відбитки пальців. У цьому таборі було відзняте й останнє фото воїна. 18 травня 1944 р. в'язень № 17450 помер від туберкульозу легень [31].

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25

Personalkarte I: Personelle Angaben **Антиповська**
КАРТА
ВЫПУСКАНА *оф. XIA*

Verpflichtung im Krieg: **№ 17450V** *3a*
 Lager: *оф. 57.6*

Кriegsgefangenen-Stammlager:

165 Name: **Гелена Пела** Staatsangehörigkeit: **Российская Империя**
 Vorname: **Георгий Григорьевич Мухоморов** Dienstgrad: **Интендант 3-й ст.**
 Geburtstag und -ort: **22/IV-1897, St. Kiew** Truppenteil: **57 армейский корпус**
 Religion: **Гр. Католик** Dienstort: **27**
 Vorname des Vaters: **Nikolai** Waffel Nr. (Einsätze bei Bombardements): **10306000**
 Familienname der Mutter: **Pilatowa** Gefangenennahme (Ort und Datum): **26/VI-42, Krasnodar**
 Ob gesund, krank, verwundet eingeliefert: **Gesund**

Nähere Personalbeschreibung *оф. 57.6*

Stöße	Haarfarbe	Besondere Kennzeichen:
1.74	Schwarz d. Braun	
Charakterzug des letzten Briefes	Name und Anschrift der zu benachrichtigenden Person in der Heimat des Kriegsgefangenen	
	Frau: Sofija Grewa in d. Beloserska Bez: Krasnojarsk Geb: Kuibishevskaja Мех. корпус №10 <i>Венди!</i> Куйбышевская обл. Красноярский р-н. д. Белосерская <i>ул. Мухоморова</i> <i>10000</i>	

4. 8. 1942

Гесторбен *(18.5.44)* **Григорий**
 Diagnose: **Лунгентауберкулос**
позднелатентный процесс

Земствопринадлежность: _____
 Unterschrift: **Гелена** *оф. XIA*
 Verifizierung der Gefangenennummer: **№ 17450V** Lager: *оф. XIA*

У київській родині Єлевових назавжди запам'ятають день, у який «з журбою радість обнялась». Відтепер Борис Георгійович знає про загороджене колючим дротом життя рідної людини на війні, знає дату і місце смерті батька.

Разом з онуком Віктором вони відвідали Меморіальний комплекс, споруджений на місці нацистського табору «Норд 365» у м. Володимир-Волинський. Поклали квіти на місці знищення полонених, ушанували пам'ять свого батька-дідуся, який став жертвою жахливого нацистського режиму. Грудочку землі, привезену з братської могили, рідні віднесли на Лісове кладовище в Києві, де похована Софія Давидівна Єлева.

Під номерами поштових скриньок 200 – 206 науковці розшифрували частини 240-ї моторизованої дивізії. 22 червня 1941 р. головні сили дивізії під командуванням полковника І.В. Горбенка розпочали перебазування з Кам'янця в район м. Снятин (нині Івано-Франківська область). 2 липня дивізія почала відступати за Дністер і до кінця місяця вела бої за Бердичів і Козятин, а з 3 до 10 серпня перебувала в оточенні поблизу с. Підвисоке (урочище Зелена Брама). Командир військового формування та багато бійців потрапили в полон. У серпні 1941 р. з'єднання було переформоване на стрілецьке і фактично заново укомплектоване особовим складом [30, 38].

Дослідники колекції «Непрочитані листи 1941-го...» виявили близько 80 листів, автори яких були на службі у 240-й моторизованій дивізії. Найбільший масив – це листи військовослужбовців саме 396-го медико-санітарного батальйону: військових лікарів, фельдшерів, медсестер, санітарів, їздових, водіїв та ін.

Серед військовиків багато жінок, які пройшли всю війну, отримали бойові нагороди за врятовані життя воїнів.

Улітку 2018 р. музейники розшукали родичів М.Т. Петрюк – військового лікаря 396-го медико-санітарного батальйону 240-ї моторизованої дивізії 12-ї армії Південно-Західного фронту. 30 червня 1941 р. з Кам'янця-Подільського жінка відправила три листи: два колегам-медикам і один рідним на Сумщину [15, 16, 17]. Племінник Марії Терентіївни, Анатолій Ємець, розповів, що тітка мала кілька подяк від командування частини. Була нагороджена годинником Військової ради 3-ї армії Брянського фронту, двома медалями «За бойові заслуги» (1942, 1944) та орденом Вітчизняної війни II ст. (1945). По війні М.Т. Петрюк працювала лікарем-хірургом у м. Шостка.

П'ять епістол однополчан 240-ї моторизованої дивізії подружжя Давида і Марії Польових до своїх рідних у Київ 77 років подорожували світом через Радянську Україну, Австрію, США. Нелегкою виявилася доля цих листів: загубившись у 1941 р., вони, прямуючи через океан у 2018 р., знову загадково зникли. У США, куди привів нас пошук рідних подружжя Польових, дійшов лише пошматований і заклеєний клейкою стрічкою конверт із супровідним листом від музею. За дев'ять років дії гуманітарного проекту такий казус трапився вперше. Із конверта вийняли муляжі листів, на які з нетерпінням чекала Зоя Польова, племінниця Давида Лазаровича. Це настільки збентежило жінку, що вона вирішила летіти до Києва, аби особисто отримати родинні реліквії. І вже за кілька місяців п'ять фронтових листів стали приводом для зустрічі родичів, які не були знайомі. Науковцям музею вдалося розшукати в Києві ще одного

нащадка адресатів епістол – троюрідного брата Зої Дмитрівни – Володимира Кодрянського. Погожого осіннього дня вони вперше зустрілися у стінах музею й поділилися думками про минуле, про спільних знайомих.

У перші дні війни, перебуваючи з частиною в м. Кам'янець-Подільський, Давид Польовий писав листи рідним, які залишилися в Києві: «Дорога матусю, вибач, що рідко пишу. Зараз обмаль вільного часу. Дуже турбуюся про тебе. Читав у газеті, що Київ бомбили. Чи все у вас благополучно? Привіт тобі від Мусі. Чи є новини від Мітеньки?...» [18]. Давид дуже хвилювався за матір. З листа до тітки Марії Кодрянської: «Дуже й дуже хвилююся за Вас. Як у Вас життя? Що є від Ізі? Тітонько, Ви не турбуйтеся. Все обійдеться. Що чути від мами?» [19]. Тоді він не підозрював, що його мамі залишалося жити неповних три місяці. 29 вересня 1941 р. Добу Абрамівну Польову розстріляли в Бабиному Яру.

Хвилювалася про рідних, які залишилися в Києві, і Марія Польова: «... Коли закінчиться війна, тоді можете писати менше, а зараз дуже вас прошу писати частіше...» [20, 21, 22].

Давид і Марія від початку і до кінця війни пліч-о-пліч служили у складі 240-ї стрілецької дивізії. У 1945 р. демобілізувалися й повернулися у Київ. На жаль, через рік життя Марії трагічно обірвалося. Не переживши втрати коханої дружини, у 1947 р. Давид раптово помер. Обоє поховані на Солом'янському кладовищі в Києві.

Зоя Дмитрівна народилася, коли ні дядька, ні його дружини вже не було, але вона добре знає історію своєї родини: зокрема, жінка розповіла про трагічну загибель бабусі Доби, про палке кохання Давида і Марії (або, як вони любили себе називати, Доді і Мусі). Пані Зоя подарувала музею фотографії адресантів та адресатів листів.

Дядько Давида, Еммануїл, який доводиться дідусем Володимирові Михайловичу Кодрянському, загинув у Бабиному Яру разом із дружиною, донькою та тещею. Вони мешкали на Подолі в будинку на вул. Ярославській. Про цю

трагедію в 1944 р. з листа сусідки дізнався їхній син Михайло Еммануїлович, який тоді перебував на фронті: «...Здрастуй, дорогий Мішо. Дуже боляче писати тобі, Михайлику, про твоїх рідних, але ти маєш знати, яка доля їх спіткала. Так, твій батько, дві тітки і Таня нікуди не виїжджали з нашого рідного Києва. А через кілька днів, як німці взялися хазяйнувати в місті, з'явився наказ, відповідно до якого всі євреї, незалежно від віку, повинні були з'явитися на Лук'янівське єврейське кладовище, узявши із собою всі цінні речі... Ці звірі знищили всіх, хто з'явився і хто ховався по квартирах, по селах... Тобі, мабуть, відоме місце розташування так званого Бабиного Яру в Києві. Там по-звірячому були розстріляні з кулемета мешканці міста, які з'явилися... Ходять чутки, що понад 65 тисяч...» [6]. Цей лист уже поповнив епістолярну колекцію фондозбірні музею.

Отже, п'ять листів унікальної колекції «Непрочитані листи 1941-го...» майже через століття знову об'єднали в Києві родини Кодрянських та Польових, адже, як зазначила на прощання пані Зоя: «Киян колишніх не буває. Я завжди сюди із задоволенням повертаюся. Це моє рідне місто...» [7].

У 2018 р. музейникам удалося розшукати за кордоном нащадків ще двох авторів епістол із колекції «Непрочитані листи 1941-го...».

В Ізраїлі в м. Ашдод нині проживає Анатолій Бондер, онук Л.С. Бондаря, військовослужбовця штабної батареї 655-го артилерійського полку 212-ї моторизованої дивізії 6-ї армії Південно-Західного фронту. Наприкінці липня 1941 р. Леонід Семенович відправив лист рідним, які мешкали в Києві на вулиці Артема, 18. Воїн повідомив, що перебуває в Черкасах, наближається до Києва: «...Знаходжуся я в повній безпеці, так що про мене ви не хвилюйтеся...» [9]. Анатолій розповів, що дідусь пройшов усю війну, двічі був у полоні, звідки втік, демобілізувався в 1948 р., а прадідусь Семен Бондар, адресат листа, вважається зниклим безвісти в 1942 р.

З нетерпінням чекали на лист із 1941-го в Португалії. Тетяна Казакова, онучка автора листа В.А. Забіри, з родиною проживає в португальському м. Віла-Нова-ді-Фамалікан. Наше повідомлення стало для неї справжньою несподіванкою: «Про дідуся я майже нічого не знаю, адже він вважається зниклим безвісти в 1941 р. По кілька разів перечитую ваші повідомлення, розповіла дітям, сестрі, усім рідним. Ви навіть не уявляєте, що відбувається в душі. Можливо, ви допоможете дізнатися, де його могила» [5]. Розшифрувавши номер поштової скриньки, вказаний на конверті, науковцям удалося встановити, що Василь Архипович, імовірно, проходив службу в складі 656-го стрілецького полку 116-ї стрілецької дивізії 26-ї армії Південно-Західного фронту і брав участь в оборонних боях на київському напрямі. 22–24 вересня 1941 р. 116-та дивізія перебувала в оточенні на території Оржицького району Полтавської області. За два місяці до цього Василь Архипович писав у м. Херсон, де залишилися його дружина Ольга Яківна та сини: «Здрастуйте, дорогі Льолічка та синочки Шурочка й Вітасічка! Повідомляю вам, що я живий і здоровий, чого і вам бажаю. Дуже скучаю за вами. Вітасічка, мабуть, уже ходить, а Шурочка не слухає маму,

бешкетує... Льолічко, пиши про все детально, як ти живеш, як дітки? Буду чекати. Цілую вас безкінечно. Ваш Вася» [14].

Інколи трапляється, що знайти родичів за кордоном можна швидше, ніж тих, які мешкають у Києві. Улітку науковцям удалося вийти на родичів Є.І. Воронюк, доньки червоноармійця І.В. Воронюка. Тривалий час на телефонні дзвінки ніхто не відповідав. Та одного разу ми почули: «Так, це справді квартира Єфросинії Іванівни Воронюк, але ви запізнилися... на 9 днів, бабуся померла 9 днів тому. Саме зараз вся родина зібралася, щоб пом'янути її...» [4]. Іван (так звали оповідача) розповів, що Єфросинія Іванівна впродовж життя намагалася відшукати хоча б якусь інформацію про батька, який вважався зниклим безвісти в червні 1944 р.: «Вона ніколи не втрачала надії і завжди чекала від нього звістки. Їй було лише чотири роки, коли почалася війна. Батька вона не пам'ятала, але, мабуть не було такого дня, щоб вона його не згадала. Шкода, що бабуся не дожила до цього дня. До речі, Іваном мене назвали на честь прадіда...» [4]. Не забував про найрідніших і сам автор листів. Іван Володимирович відправив їм дві звісточки: «09.07.1941 р. Я зараз їду з фронту, ледве вискочив з-під снарядів та бомб. Скоро сподіваюся бути вдома, якщо буду живий і здоровий. Наші хлопці полягли як трава, а я дивом залишився живий... Цілую міцно тебе, Оленко, і дочку Фросю...» [11]. «...13.07.1941 р. ...Наш ешелон розбили ще під Шепетівкою... потім ми діставалися з фронту до Білої Церкви. Нас їхало 10 підвід... і налетів німецький літак... скинув 6 бомб... біля мене розірвалося 2 бомби... більш нічого писати не буду, бо дуже велика туга... Оленочко, гляди дочку. Нічого не хочу, тільки б ще раз побачити тебе і маленьку Фросю...» [12]. На жаль, не судилося... Але онуки та правнуки воїна, читаючи листи, ще раз згадали діда-фронтовика, який віддав життя, обороняючи рідну землю.

Найбільша кількість листів адресована в Кам'янець-Подільську (нині Хмельницьку) область – близько 400. Це пояснюється особливостями радянських мобілізаційних кампаній напередодні та на початковому етапі німецько-радянської війни. Більшість військовослужбовців проходила службу в м. Кам'янець-Подільський, передмісті або на шляху прямування до західного кордону.

У червні, напередодні 77-ї річниці від початку німецько-радянської війни, у с. Грушка на Хмельниччині знайшовся син ще одного військовослужбовця 240-ї моторизованої дивізії – М.П. Бичка. У липні 1941 р. у листі до дружини боєць повідомляв, що перебуває в м. Снятин у Західній Буковині в тилкових частинах. Просив писати йому листи, особливо турбувався про сина Ваню, який щойно народився і якому, можливо, доведеться рости без батька [8]. Та доля була прихильною до Микити Пилиповича. Він повернувся додому, виховав свого єдиного сина. Іван Микитович зрадив батьковому посланню: «...Тата вже давно немає, він ніколи не говорив про листи, які писав з фронту. Можливо, і сам про них не пам'ятав, та й не до того було по війні... Обов'язково розповім дітям й онукам, ми всі з нетерпінням будемо чекати листа» [3]. Під час розмови з Іваном Микитовичем ми дізналися, що він відомий краєзнавець, активно досліджує

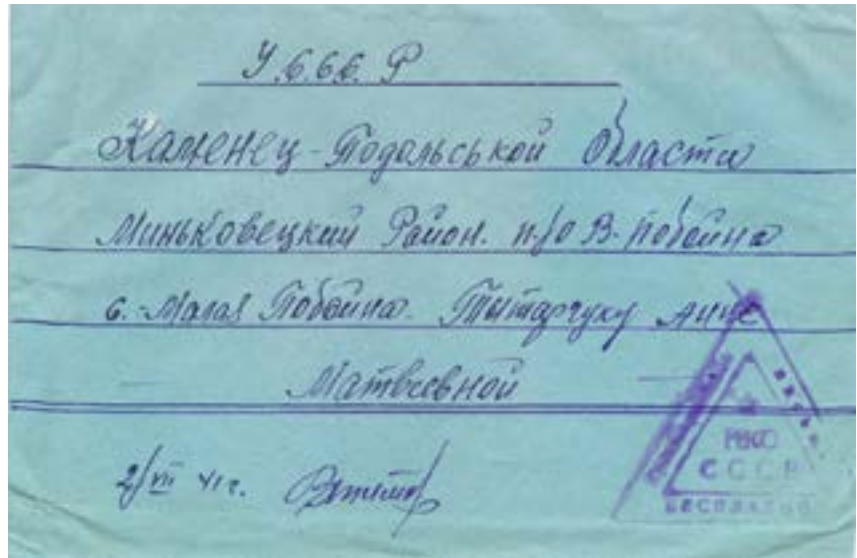
історію свого рідного села Грушка. Його історично-публіцистичний нарис «Грушка – село-ворота до столичних міст» поповнив бібліотечні фонди музею [1].

Щиро і з особливим трепетом сприймають новину про фронтові листи сини і доньки, які про своїх батьків знали лише з розповідей мам. Вручення листів – процедура складна, емоційно напружена, адже нелегко пояснити людині похилого віку, чому останні слова батька так довго лежали в музеї чужої країни.

Віктору Харитоновичу Рудю було лише шість років, коли батька забрали на фронт. Його дитяча пам'ять, інколи, фрагментарно відтворює події 70-річної давнини, коли тато, прощаючись, пішов на війну. А далі – трагічна звістка, що рядовий Х.Г. Рудь, стрілець 144-го гвардійського стрілецького полку 49-ї гвардійської стрілецької дивізії 2-ї гвардійської армії 4-го Українського фронту, виганяючи ворога з рідної Херсонщини, був поранений, помер від ран 28 січня 1944 р. Похований у с. Великі Копані Херсонської області. Зв'язатися із сином Віктором, про якого Харитон Гнатович згадував у своєму листі, нам допомогли колеги з Каховського історичного музею. Віктору Харитоновичу важко було стримувати емоції, адже цей лист – єдина, на схилі літ, згадка про батька [25].

Кожна родинна історія – унікальна, кожна доля – непересічна, кожне життя – радість і біль. Родина військовослужбовця Василя Прокоповича Титарчука із с. Мала Побіанка, що на Хмельниччині, не дочекалася його з війни. Старший сержант, помічник командира взводу 350-ї стрілецької дивізії 13-ї армії 1-го Українського фронту, 11 серпня 1944 р. загинув у боях за розширення Сандомирського плацдарму. Розшукуючи родичів воїна в Малій Побіанці, куди був адресований його лист рідним, від сільського голови Василя Глупака ми дізналися, що сім'я не проживає в селі: «Ганна Матвіївна, дружина Василя Прокоповича, померла, а його синів, Мітю й Борю, я знав особисто, ми приблизно однолітки, свого часу товаришували. Але вони давно переїхали на Київщину, і контакти, на жаль, втрапилися...» [2]. Географія нашого пошуку звузилася і привела до м. Ірпінь, де мешкає онучка автора листа 1941-го Ольга Кучер – єдина, хто береже пам'ять про родину. Від неї ми дізналися, що її батько Дмитро Васильович тривалий час займався пошуками місця поховання дідуся. Лише в 1997 р., завдяки службі пошуку Національного комітету Товариства Червоного Хреста України, родині вдалося встановити, що В.П. Титарчук був похований у с. Злота (колишній повіт м. Сандомир), а в повоєнний час перепохований на військовому кладовищі в м. Сандомир на території Польщі, могила № 150 [28].

Ольга Дмитрівна передала до музею документи, портрет та чотири листи Василя Прокоповича, датовані липнем–серпнем 1944 р.: «Ніби передчуваючи недобре, дідусь мало не щодня писав додому, турбувався про дружину, синів і дуже хотів жити...» [2].

Усі конверти колекції «Непрочитані листи 1941-го...» з адресами і прізвищами відскановані й розміщені на нашому сайті. Тож усі зацікавлені можуть самостійно знайти своїх рідних. Упродовж року з проханням одержати копію листа до нас звернулися знайомі та родичі авторів листів – М.М. Цибіна, К.Ф. Шендрикова та С.М. Стебаєва, які проживають у Росії [10, 29, 26, 27].

Пошуковці з Білорусі допомогли розшукати рідних М.І. Пусева – командира кулеметного взводу 620-го стрілецького полку 164-ї стрілецької дивізії 18-ї армії Південного фронту, який вважається зниклим безвісти у вересні 1941 р. Його племінник Михайло Ковальов проживає у Мінську. Від нього ми дізналися, що єдина донька Михайла Ілліча померла відразу по війні, невдовзі не стало і дружини Олени Тимофіївни. Тож два фронтові листи попрямували до білоруських родичів воїна поштою, якою і мали дійти в 1941 р. [23, 24].

Робота над колекцією триває. І безумовно, однією з її важливих складових частин є соціально-гуманітарна, яка потребує постійної актуалізації й оптимізації.

За підсумками науково-гуманітарного музейного проекту «Увага! Пошук! Непрочитані листи 1941-го...» впродовж 2018 р. знайдено 16 родин, вручено 25 муляжів листів, а фондозбірня музею поповнилася новими й цікавими експонатами.

Упродовж дев'яти років дії проекту музейникам удалося розшукати та вручити 652 копії листів, зібрати близько 200 предметів музейного значення. За кожною цифрою – щоденний копіткий пошук, бажання відновити втрачений зв'язок, повернути листи їхнім власникам, донести до рідних слова любові, добрих побажань, прощення і прощання... А щирі емоції і вдячність нащадків спонукають до фахового вдосконалення, додають віри у власне покликання та усвідомлення важливості цієї нелегкої, але так потрібної людям справи.

Джерела та література:

1. Бичок І.М. Грушка – село-ворота до столичних міст. – Кам'янець-Подільський: Друк-Сервіс, 2013. – 220 с. Іл.
2. Генеральний каталог – Титарчук В.П. // Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні (Фонди НМІУДСВ).
3. Генеральний каталог. – Бичок М.П. // Там само.
4. Генеральний каталог. – Воронюк І.В. // Там само.
5. Генеральний каталог. – Забіра В.А. // Там само.
6. Генеральний каталог. – Кодрянський М.Е. // Там само
7. Генеральний каталог. – Польовий Д.Л. // Там само
8. Лист Бичка М.П. // Там само. – КН-249087. – Д-57006.
9. Лист Бондаря Л.С. // Там само. – КН-248592. – Д-56530.
10. Лист Букіна М.В. // Там само. – КН-248493. – Д-56433.
11. Лист Воронюка І.В. // Там само. – КН-248608. – Д-56546.
12. Лист Воронюка І.В. // Там само. – КН-248609. – Д-56547.
13. Лист Єлевова Г.М. // Там само. – КН-248594. – Д-56532.
14. Лист Забіри В.А. // Там само. – КН-249018. – Д-56937.
15. Лист Петрюк М.Т. // Там само. – КН-248061. – Д-56010.
16. Лист Петрюк М.Т. // Там само. – КН-248083. – Д-56031.
17. Лист Петрюк М.Т. // Там само. – КН-248029. – Д-55979.
18. Лист Польового Д.Л. // Там само. – КН-248597. – Д-56535.
19. Лист Польового Д.Л. // Там само. – КН-248605. – Д-56543.
20. Лист Польової М.Г. // Там само. – КН-248607. – Д-56545.
21. Лист Польової М.Г. // Там само. – КН-248612. – Д-56550.
22. Лист Польової М.Г. // Там само. – КН-248613. – Д-56551.
23. Лист Пусева М.І. // Там само. – КН-249205. – Д-57124.
24. Лист Пусева М.І. // Там само. – КН-249206. – Д-57125.
25. Лист Рудя Х. Г. // Там само. – КН-248665. – Д-56601.
26. Лист Стебаєва С.М. // Там само. – КН-248877. – Д-56804.
27. Лист Стебаєва С.М. // Там само. – КН-248878. – Д-56805.
28. Лист Титарчука В.П. // Там само. – КН-248241. – Д-56184.
29. Лист Шендрікова К.Ф. // Там само. – КН-248468. – Д-56408.
30. Непрочитані листи 1941-го...: дослідження, документи, свідчення / Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». – К.: Аеростат, 2012. – 504 с.
31. Обобщенный банк данных «Мемориал» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=272104040>. – загл. с экрана.

© Светлана ДЕМЧЕНКО

**НАУЧНО-ГУМАНИТАРНЫЙ МУЗЕЙНЫЙ ПРОЕКТ
«ВНИМАНИЕ! ПОИСК!
НЕПРОЧИТАННЫЕ ПИСЬМА 1941-го ... ».
ИТОГИ 2018 ГОДА**

Подведены итоги гуманитарного проекта Национального музея истории Украины во Второй мировой войне «Непрочитанные письма 1941-го ...» за 2018 г. Исследованы судьбы авторов писем, воспроизведены пути поиска семей адресантов и адресатов. Проанализированы материалы, которые дополнили фондовую коллекцию музея и станут источником для дальнейшего исследования истории войны.

Ключевые слова: Вторая мировая война, немецко-советская война, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне, музейный проект, непрочитанные письма, поиск, музейная коллекция.

© Svitlana DEMCHENKO

**SCIENTIFIC AND HUMANITARIAN MUSEUM PROJECT
"ATTENTION! SEARCHING! UNREAD LETTERS OF 1941 ... ".
THE RESULTS OF 2018**

The results of the humanitarian project of the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War "Unread Letters of 1941 ..." for 2018 are summed up. The fate of the authors of the letters has been investigated; the ways of finding the families of the addressees and recipients were replicated. The materials, which replenished the collection of the museum have been analyzed and will become a source for further study of the history of war.

Keywords: Second World War, German-Soviet War, National Museum of the History of Ukraine in the Second World War, museum project, unread letters, searching, museum collection.